

مروری بر دیوان منسوب به امام حسن مجتبی(ع)

نویسنده و پژوهشگر، ضمن اشاره به ماجرای انتشار دیوان شعر منسوب به امام حسن مجتبی(ع) به ارائه توضیحاتی پیرامون دلایل انتساب کتاب به آن حضرت و مضامین اشعار آن پرداخت.

نویسنده و پژوهشگر، ضمن اشاره به ماجرای انتشار دیوان شعر منسوب به امام حسن مجتبی(ع) به ارائه توضیحاتی پیرامون دلایل انتساب کتاب به آن حضرت و مضامین اشعار آن پرداخت.

به گزارش ایکننا، نشست «نویافته هایی از تراث ادبی اهل بیت؛ دیوان منسوب به امام حسن بن علی(ع)» ۲۱ شهریور با سخنرانی حبیب راثی، نویسنده و پژوهشگر در پژوهشکده قرآن و عترت نهاد رهبری در دانشگاه آزاد اسلامی برگزار شد که گزیده آن را در ادامه می خوانید؛

در ابتدا دو بیتی از وصال شیرازی درباره شهادت امام حسن مجتبی(ع) نقل می کنم:

خونی که خورد در همه عمر از گلو بریخت

خود را تهی ز خون دل چند ساله کرد

نبود عجب که خون جگر، گر شدش به جام

عمری اش روزگار همین در پیاله کرد

این کتاب در نمایشگاه امسال به بازار نشر عرضه شد. اصل کتاب در شهر کربلا توسط دکتر قیس العطار تهیه شد و به چاپ رسید. اگر بخواهم معرفی مختصری از کتاب داشته باشم باید از اصل کتاب شروع کنم که نسخه خطی آن در کتابخانه دانشگاه تهران پیدا شده است. این نسخه در ضمن مجموعه ای در مخطوطات دانشگاه تهران وجود داشت که خود این نسخه شامل چهار رساله بود و اصطلاحاً یک نسخه جُنگ بود که یکی از آنها دیوان منسوب به امام حسن مجتبی(ع) تدوین مدائنی بود. این نسخه تصحیح و تحقیق شد و به شکل فاخر توسط عتبه حسینی در شهر کربلا چاپ شد و چند نسخه آن به ایران آمد. من نسخه را دیدم و بسیار باارزش بود و اولین بار بود که چنین اثری منتشر شده بود لذا ترجمه را شروع کردم و کتاب ترجمه و چاپ شد.

این کتاب از چند بخش تشکیل شده بخش اول مقدمه ای است که عطار برای کتاب نوشته است. بخش دوم شامل متن کتاب است و بخش سوم مستدرک است یعنی مؤلف، اشعار منسوب به حضرت را از کتاب های دیگر گردآوری کرده و به کتاب اضافه کرده است. این دیوان شامل ۲۲ قطعه است و قسمت مستدرک ۳۳ قصیده دارد و جمعاً ۵۵ قصیده می شود و هر شعری که توسط حضرت سروده شده، در این اثر هست. پس ساختار کلی شامل مقدمه مفصل صد صفحه ای است، بعد بخش دیوان و بعد از آن، بخش مستدرک و بعد نمایه ها و فهرست ها است. نکته دیگر درباره ترجمه کتاب، این است که قصیده ها به شکل کامل به زبان عربی آمده و بعد به زبان فارسی شرح و ترجمه شده است. غلطی مصطلح درباره امام حسن مجتبی(ع)

یک غلط مصطلح درباره امام حسن(ع) وجود دارد که می خواهیم در آغاز سخن به آن اشاره کنم. در صدر اسلام امام حسن(ع) و امام حسین(ع) به ریحانه النبی معروف بودند و پیامبر(ص) در موارد متعدد و مکرری فرمودند «انتما ریحانتان من الدنیا» یعنی شما دو گل من در این دنیا هستید. این روایت آنقدر تکرار شده که در صحاح اهل سنت هم آمده است. بعضاً در هیئات و گفتارها و نوشته ها ریحانه النبی گفته می شود و مراد حضرت زهرا(س) است در حالی که این لقب، لقب مشهور این دو امام بزرگوار است.

با این توضیح وارد متن کتاب می شوم. مقدمه کتاب بسیار مطالب ارزنده ای دارد از جمله اینکه اهل بیت شعر می گفتند یا نه و موارد استعمال شعر توسط پیامبر(ص) و اهل بیت(ع) را ذکر کرده است. پیامبر(ص) شعر نمی گفتند و موارد شعری که از ایشان نقل شده، اندک است. اشعاری که ایشان گفتند اشعاری است که بیشتر در جنگ ها ثبت شده است مثلاً «انا النبی لاکذب، انا ابن عبدالمطلب».

باید این توضیح را عرض کنم منظور از شعر، سخن موزونی است که در آن عنصر خیال وجود داشته باشد. ابیاتی که از پیامبر(ص) است، نظم است نه شعر یعنی فقط موزون است و عنصر خیال در آن به کار نرفته است. زمانی که آن حضرت می خواست شعری از دیگران را بخواند، ایشان وزن شعر را می شکاند چون خدا در قرآن فرموده است «ما علمناه الشعر و ما ینبغی له».

با اینکه از پیامبر(ص) شعری نقل نشده ولی از امیرالمؤمنین(ع) و حضرت زهرا(س) و سایر ائمه اشعار زیادی نقل شده است. به عنوان مثال، اشعاری از امام حسین(ع) نقل شده است که ایشان در کربلا آن ها را قرائت کردند، از جمله:

فان نهزم فهزامون قدما

و ان نغلب فغیر مغلبینا

و ما ان طیننا جبن ولکن

منایانا و دولةء اٰخیرینا

اذا ما الموت رفع عن أناس

کلاکله، أناخ باخیرینا

فأفنی ذلکم سرواء قومی

کما أفنی القرون الأولینا

فلو خلد الملوک اذا خلدنا

و لو بقی الکرام اذا بقینا

فقل للشامین بنا أقیقوا

سیلقی الشامتون کما لقینا

پس اینکه اهل بیت(ع) شعر می سرودند در مقدمه مطرح شده است و این نه تنها منافی عصمت نیست بلکه شواهدی داریم این اتفاق از سوی ائمه(ع) افتاده است و مؤلف، دیوان هایی که از این بزرگواران منتشر شده را معرفی کرده است.

بعد از اینکه در مقدمه بیان می شود اهل بیت(ع) شعر می گفتند و نمونه هایی ذکر می شود، به اینجا می رسد که مدائنی که بوده است؟ مدائنی به عنوان فرد عامی المذهب یعنی اهل سنت مطرح شده است. آقای عطار تصریح می کند که مدائنی عامی المشرب بوده نه عامی العقیده. فرق است بین کسی که مشرب او عامی است با کسی که عقیده او عامی است. مدائنی به خاطر حشر و نشرش با عامه عامی المشرب بوده ولی عقیده او شیعی بوده، دلیلش هم این است اسم او در کتب رجال شیعه آمده است.

دلایل انتساب کتاب به امام حسن مجتبی(ع)

عطار ۹ دلیل آورده که انتساب این کتاب به امام حسن(ع) قوی است از جمله اینکه اشعار این کتاب با اشعار منسوب به امام حسین(ع) همخوانی و مطابقت دارد. دلیل دیگر اینکه سبک گردآوری مدائنی بسیار شباهت با سبک مؤلفان قرون اولیه اسلام دارد. دلیل دیگر این که اسلوب اشعار، دلالات بر کهن بودن اشعار دیوان دارد. همچنین ۲۲ قطعه شعر موجود سازگاری بسیاری با سایر اشعار آن حضرت دارد. دلیل دیگر اینکه اشعار امام حسن مجتبی(ع) در هیچ منبع دیگری به نام شاعر دیگر ثبت نشده است.

بعد از این ۹ دلیل برای اثبات انتساب دیوان به امام حسن مجتبی(ع) درباره موضوعات و مضامین شعری که حضرت با آن ها پرداخته، بحثی کرده است که من عرض می کنم. اولین مضمون افتخار است مثل فخر به پدر و مادر و برادرشان. موضوع بعدی هجو دشمنان خدا است و حضرت در مقام معارضه با برخی افراد مثل معاویه آن ها را هجو می کند. موضوع سوم بیان علت مدارا و صلح با معاویه است. حضرت در آنجا می فرمایند: گروهی می گویند تو چه بد امامی هستی و فعل بدی انجام دادی، ای کاش

می فهمیدند با این صلح از ریختن خون بسیاری از افراد جلوگیری کردم. موضوع بعدی فضائل اخلاقی حضرت است مثل سخاوت‌مندی و سرزنش بخل. مضمون بعدی غدیر خم و بیان حقانیت امیرالمؤمنین(ع) است. مضمون بعدی بیان سخنان حکمت آمیز است. موضوع هفتم سوگواری بر پدرشان امیرالمؤمنین(ع) است. هشتمین موضوع زهد و قناعت است. نهمین و آخرین موضوع هم مناجات با خدا است.